

روایت متون پهلوی از اسطوره آفرینش

صادق رستمی

مهدی رضایی

نیرانسا جودی

www.ketab.ir

سرشناسه	: رستمی، صادق، ۱۳۵۶-
عنوان و نام پدیدآور	: روایت متون پهلوی از اسطوره آفرینش / صادق رستمی، مهدی رضایی، خیرالنسا جودی.
مشخصات نشر	: تهران؛ اندیشه ارشد، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۷ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۸۱۲-۵-۲
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۳۵
موضوع	: آفرینش - اساطیر
موضوع	: زبان پهلوی - متنها
موضوع	: اساطیر ایرانی
شناسه افزوده	: رضایی، مهدی، ۱۳۶۱-
شناسه افزوده	: جودی، خیرالنسا، ۱۳۶۴-
رده بندی کنگره	: ۳۹۴: BL۲۲۵/آ۷
رده بندی دیویی	: ۲۰۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۰۵۰۳۶

نام کتاب : روایت متون پهلوی از اسطوره آفرینش

نام مؤلفان : مهدی رضایی - خیرالنسا جودی - صادق رستمی

حروفچینی: واحد تایپ و صفحه آرایی انتشارات اندیشه ارشد

نوبت چاپ : چاپ اول ۱۳۹۴

تیراژ: ۲۵۰ نسخه

قیمت: ۶۵/۰۰۰ ریال

شماره استاندارد بین المللی کتاب (شابک): ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۸۱۲-۵-۲

International Standard Book Number (ISBN): 978-600-95812-5-2

فهرست مطالب

۷		مقدمه
۱۱		الف) بندهش
۱۱		ب) مینوی خرد
۱۲		ج) دینکرد ۳
۱۲		د) گزیده‌های زادسپرم
۱۲		مباحث بنیادین اسطوره آفرینش
۱۳		۱- اسطوره زروان
۱۴		آیا زروان خدایی ایرانی است؟
۱۵		ارتباط زروان با ستاره‌شناسی
۱۶		زروان کبیر
۱۶		زروان برای که قربانی می‌کند؟
۱۷		آب و آتش
۱۸		زروان خدایی دوجنسه
۱۸		اعطای مقام پادشاهی و روحانی
۱۹		زروان خدایی چهارجنبه
۱۹		زمان بی‌کرانه و زمان کرانه مند
۲۰		زروان بیکرانه
۲۰		زروان کرانه مند
۲۱		بخت (تقدیر)
۲۳		اختلاف اساسی میان زروان گری و بهدین مزدیسنی:
۲۳		چگونگی برخورد با آراء زروانی در کتب کلامی متأخر مزدیسنا
۲۴		۲- وای
۲۶		وای و باد
۲۷		وای و زروان
۲۸		وای و سپهر
۲۸		۳- اهورامزدا

۲۹	تأثیر عقاید هند و ایرانی
۳۰	تأثیر عقاید بین النهرینی
۳۰	شکل‌گیری نام خدای بزرگ ایرانیان
۳۱	اهورامزدا در متون باستانی
۳۲	۴- اهریمن
۳۳	۵- ثنویت
۳۴	۶- سرآغاز هستی
۳۶	۷- آفرینش مینوی
۴۸	۸- دوازده هزار سال یا نه هزار سال
۴۹	۹- پیمان
۵۰	۱۰- آفرینش آتشی
۵۳	۱۱- آسمان
۵۵	۱۲- آب
۵۵	۱۳- زمین
۵۶	۱۴- گیاه
۵۶	۱۵- گاو یکتا آفریده
۵۶	۱۶- گیومرث
۵۷	۱۷- ایرانویج و وه داییتی
۵۹	۱۸- گاهنبار
۵۹	مدیوزرم
۵۹	مدیوشم
۵۹	پدیشهه
۶۰	ایاسریم
۶۰	مدیاریم
۶۱	همسپهمدیم
۶۲	نوروز
۶۴	نام روزهای ماه
۶۵	۱۹- جامه هرمزد، وای سیر و اهریمن
۶۷	الف) هرمز: ایزدانروشنایی
۶۷	ب) وای: (vāy)
۶۷	ج) سپهر: spi hr
۶۸	ک) ورن: varan
۶۸	گ) سیارات (اباختران)
۶۸	۲۰- امشاسپندان
۷۰	هرمزد
۷۳	بهمن
۷۴	اردیبهشت

۷۴	شهریور
۷۵	سپندارمذ
۷۵	خرداد
۷۶	مرداد
۷۷	مراتب موجود ها
۷۹	۲۱- گاه روز
۸۰	۲۲- آفرینش ستارگان و سیارات
۸۱	۲۳- منطقه البروج
۸۱	۲۴- بیست و هفت خرده منزل
۸۲	۲۵- سپاهبدان
۸۴	۲۶- تازش اهریمن به گیتی
۸۵	۲۷- جهی
۸۶	۲۸- اهریمن
۸۸	۲۹- زیج گیلهانی
۸۹	۳۰- سیارات
۹۰	۳۱- پیشگویی
۹۱	۳۲- جبری گری زروانی
۹۲	۳۳- زیج
۹۲	۳۴- وقوع یافتن زیج گیلهانی
۹۷	۳۵- ثنویت آفرینش
۹۸	۳۶- نبرد آفریدگان هرمزدی بر ضد یورش اهریمن
۹۹	آسمان
۱۰۰	آب
۱۰۶	زمین
۱۰۷	گیاه
۱۰۸	گاو یکتا آفریده
۱۱۲	گیومرث
۱۱۵	آتش
۱۱۷	دیگر نبردکنندگان
۱۱۷	نتیجه
۱۲۵	یادداشت ها
۱۳۵	منابع

مقدمه

پیدایش جهان و انسان، موضوعی است که همیشه مورد کنذوکاو اندیشمندان قرار گرفته است؛ تا آنجا که تاریخ و اسناد بازمانده از گذشتان به ما اجازه کنکاش می‌دهند، به مطالبی دراین باره بر می‌خوریم که فلاسفه و مورحین در مورد آغاز جهان و خلقت انسان مطرح می‌کنند و در ظلمت‌های فراسوی هزاره‌ها که از تابش اوار تاریخ خبری نیست، اساطیر همانند ستارگانی می‌درخشند و مسیر تفکر و اندیشه بشری را به ما نشان می‌دهند. اساطیری که در مورد آغاز جهان و خلقت انسان به دست ما رسیده است، داستان‌هایی هستند برای این که انسانهای نخستین و اندیشمندان آنان، برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های بشر درباره مبدأ هستی ساخته‌اند. این داستانهای اسطوره‌ای به صورت یک اعتقاد، در طی زمان به عنوان آنها باسخ مشروع، به تقدسی دست یافته‌اند. که مورد پذیرش همه مردمان، حتی متفکران بیرون باشد. هاند تا جایی که فلاسفه ادوار تاریخی، به جای اینکه در بحث درباره آغاز جهان و انسان، به دنبال یافتن پاسخ‌هایی برتر و نوتر و ارایه فرضیاتی جدید باشند، بیشتر همان باورهای کهن را مورد دقت و تفکر قرار داده‌اند و اگر نظری هم ارائه داده‌اند، شرح و تفسیر همان عقاید قدما بوده است. این اساطیر که چنین مقبول عام و خاص قرار گرفتند در ادوار تاریخی به عنوان جزیی از تاریخ پنداشته شدند و چون از حیطه باورهای عامه خارج شدند مشروعیت و جواز بقای خویش را از تاریخ کسب کردند.

اساطیر آفرینش در همه ملت‌ها به اشکال گوناگون وجود دارد و بخشهایی از کتب مقدس و باورها و عقاید آن ملت‌ها را به خود اختصاص دادند. هر کدام از این اساطیر، داستان‌های

مستقلی هستند که در محیط‌های فرهنگی-جغرافیایی خاص شکل گرفته و پاسخ‌گوی پرسش‌ها و نیازهای مردم آن نواحی‌اند. در بین این حکایات مختلف، عناصری مشترک یافت می‌شود که اساس آن مشترکات، اندیشه‌های مشابه و دیدگاه خاص نوع بشر نخستین می‌باشد. علت وجود این عناصر مشترک در اساطیر آفرینش این است که پرسش انسان همیشه در برابر پیدایش جهان یکی بوده است: این جهان را چه کسی به وجود آورده است و چگونه؟ از طرفی ابزارها و امکاناتی که در دسترس بشر در همه جای زمین بوده است، تقریباً یکسان است: زمین که با بارش برف و باران بارور می‌شود، ابرهایی که در آسمان در حرکتند و باعث بارندگی می‌شوند و ماه حریب عامل باروری زمین و در نتیجه، بقای انسان می‌باشند. و بالاخره آسمان و ماه و خورشید و ستارگان. آن سؤال مشترک و چنین دستاویزهایی برای یافتن پاسخ آن، داستان‌هایی را به وجود آورد است که عناصر مشترک فراوانی در بطن آن‌ها یافته می‌شود. (رضایی، ۱۳۸۴: ۶۴).

هر آئین و مکتب فکری را می‌توان به چند بخش تقسیم کرد، از آن جمله: هستی‌شناسی، اخلاقیات، قوانین اجتماعی و چگونگی دیدگاه آن مکتب و یا آئین را نسبت به جهان پیرامون بیان می‌کند. هستی‌شناسی یا کاسمولوژی، بنیاد و اصل بقیه قسمت‌ها محسوب می‌شود و در میان مسائل مختلف، هستی‌شناسی و کاسمولوژی جایگاه ویژه‌ای دارد و اساسی‌ترین موضوع کیهان‌شناسانه مسئله آفرینش است؛ یعنی چگونگی ساطع شدن کیهان از مبدأ کل و مراحل تکوین آن. در آئین زردشت آفرینش جایگاه مهمی دارد. بیشترین مطالب مربوط به آفرینش زردشتی را می‌توان در متون پهلوی یافت. این متون را به دست‌های سینه به سینه نقل می‌شد و سپس در قرون سوم و چهارم هجری به صورت مکتوب درآمد. اکنون قسمت‌هایی از آنها که در گذر حوادث زمانه سالم مانده‌اند موجود می‌باشد. متونی که کتاب بندهش، مینوی خرد، دینکرد، زادسپرم و ... علی‌رغم پیچیدگی به لحاظ خط، زبان و موضوع، حاوی مطالب جالبی در مورد اسطوره‌شناسی ایران باستان هستند که از میان آنها متن بنیادی برای اسطوره‌شناسی آفرینش، کتاب بندهش می‌باشد. متون این دوره از یک طرف وارث اسطوره‌های هند و ایرانی‌اند و از طرف دیگر اساطیری را از آسیای غربی (پیش از ورود آریایی‌ها) به ارث برده‌اند. از آن میان می‌توان به وجود مهر و بهرام به عنوان بازمانده‌ای از اساطیر هند و ایرانی و زروان به عنوان ارثیه‌ای از آسیای غربی کهن اشاره کرد. البته در سیر و تحول اساطیر ایرانی، در دوره میانه، این اساطیر ویژگی خاص به خود گرفته‌اند که گاهی اوقات آنها را حتی از اوستا متمایز می‌سازد و مورد جالب توجه‌ای از سیر و تحول یک دین در اختیار می‌گذارد. از نکات اصلی که

می‌توان به آنها اشاره کرد عبارتند از: باور به ثنویت در امر آفرینش، اینکه اهورامزدا منشأ و آفریدگار خوبیه‌ها و نیکی‌ها و اهریمن منشأ شر در جهان است. باززایی و باقی ماندن برخی اسطوره‌های مربوط به آفرینش که یا به نحوی در جرگه‌ی اساطیر اوستایی جا نگرفته‌اند و یا از سخنان زردشت نمی‌باشند، رگه‌هایی از اسطوره‌های غیررسمی و تا حدودی مردمی، مانند زروان‌گری نشانه‌هایی از نزدیکی بیش از پیش این اساطیر با اسطوره‌های آسیای غربی پیش‌ایرانی و نیز اسطوره‌های سامی دارند. تا کنون پژوهش‌هایی چند در زمینه اسطوره‌شناسی ایران باستان صورت گرفته که در ضمن آنها به مسئله آفرینش نیز پرداخته شده است، مثل کتاب تاریخ اساطیر ایران نوشته دکتر ژاله آموزگار که به صورت کلی در مورد اساطیر ایران می‌باشد. اساطیری را از آغاز آفرینش تا دوره رستاخیز یعنی ۱۲ هزار ساله را به طور کلی بیان نموده و کتاب پژوهش در اساطیر ایران نوشته مهرداد بهار در بخشی از کتاب، ترجمه مربوط به اسطوره آفرینش آمده و در ضمن تنها ترجمه آورده شده و تفسیر نشده است و کتاب آفرینش در ادیان نوشته ستر میند میرفخرایی، که روند آفرینش در ادیان زردشت، مسیحیت و اسلام را با هم مقایسه کرده است. به طور خاص و با استفاده از متون اصل (متون پهلوی) کارهای کمی در این موضوع صورت گرفته که ضرورت را برای تحقیق دوباره در این زمینه ایجاد می‌کند، و نوشته حاضر براساس متون اصل و اصلی یعنی متون پهلوی در دوره میانه انجام می‌پذیرد و نیز شناخت و بررسی سیر آفرینش با توجه به شرایط زمانی و مکانی در حوزه متون پهلوی و ریشه یابی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن ضرورت دارد.

هدف بررسی اسطوره آفرینش و تحولاتی که از دور اوستایی تا متون پهلوی در این اسطوره صورت گرفته، و نیز شناسایی علل و شرایطی که براین تحولات تأثیر گذار بوده‌اند، می‌باشد. عملکرد اسطوره آفرینش و پیدایش جهان طی این فرآیند زمانی و با توجه به تحولات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی در خلال اوضاع و احوالات معیشتی مردم ایران دچار تغییراتی شده است. فرض بر این است که در سیر تحول اسطوره‌های آفرینش از اوستا به متون پهلوی تحولاتی صورت گرفته، و بسیاری از این تغییرات تحت تأثیر شرایط اجتماعی و سیاسی و اقتصادی بوده، و این تحولات جای بررسی (ریشه‌یابی و علت‌یابی) را با در نظر گرفتن شرایط اجتماعی و سیاسی و فرهنگی زمانه ممکن می‌سازد.

شبهه ای در باب متون پهلوی مورد بحث

این پژوهش براساس متون پهلوی بندهش، مینوی خرد، دینکرد سه و گزیده‌های زادسپرم شکل یافته است. ابتدا شبهه ای در باب این متون خواهیم گفت.